

2026-27

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН
МАМЛЕКЕТ ЖАНА УКУК ИНСТИТУТУ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 12.24.695 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда

УДК: 342.553:352 (575.2) (043.3)

КЫДЫРАЛИЕВ ЖАНЫБЕК БОЛОТОВИЧ

**ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУ ОРГАНДАРЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК УКУКТУК СТАТУСУ ЖАНА УЮШТУРУУЧУЛУК
НЕГИЗДЕРИ**

12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук

**Юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек – 2025-ж

Диссертация Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Мамлекет жана укук институтунда аткарылды.

Илимий жетекчиси: Аманалиев Урмат Олжобекович
юридика илимдеринин доктору, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин Юридикалык институтунун административдик укук, финансы укугу жана маалымат укугу кафедрасынын доценти

Расмий оппонентер: Бейшембиев Эсенгул Джумашевич
юридика илимдеринин доктору, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин Юридикалык институтунун мамлекет жана укук теориясы жана тарыхы кафедрасынын профессору

Сатимкулов Убайдулла Акилбекович
юридика илимдеринин кандидаты, Бишкек шаарынын Биринчи май райондук сотунун судьясы

Жетектөөчү уюм: Кыргызстандын Эл аралык университетинин Юриспруденция жана эл аралык укук кафедрасы (Дареги: Бишкек ш., Чүй проспекти 255)

Диссертация 2025-жылдын «05» - ноябрында саат 10.00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Мамлекет жана укук институтунун, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин жана Ош мамлекеттик университетинин алдындагы, юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуу даражасын ыйгаруу боюнча Д 12.24.695 диссертациялык кеңешинин отурумунда корголот. Дареги: 720010, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чүй просп. 265а, (2 кабат, кичи-зал)

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын, 720010, Бишкек ш. Чүй просп. 265-а, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин 720033 Бишкек ш., Фрунзе көч. 547 жана Ош мамлекеттик университетинин, 723500 Ош ш. Ленин пр. 331 китепканаларынан, ошондой эле <https://vak.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын 05-октябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин доктору

К.С. Жылкичиева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДОМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу — Кыргыз Республикасынын башкаруу системасындагы маанилүү звеносу катары элдин бийлик жүргүзүү, башкаруунун децентрализациясын камсыз кылуу жана калкка жеринде кызмат көрсөтүүдө, жергиликтүү калктын кызыкчылыктарын коргоо принциптеринин ишке ашырылышын камсыз кылат. Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу Конституцияда бекитилген нормаларга ылайык, жергиликтүү коомчулуктар тарабынан түздөн-түз же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аркылуу жүргүзүлөт.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өнүгүшү жана иштеши коомду демократиялаштыруу, мыйзам талабына ылайык мамлекеттин негиздерин чыңдоо жана жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү деңгээлдерде башкаруунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу менен байланыштуу. Коюлган максатка жетүү үчүн, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын көз карандысыздыгын, туруктуулугун жана натыйжалуулугун камсыздоо үчүн алардын конституциялык-укуктук статусу жана уюштуруу принциптери маанилүү роль аткарат.

Каралып жаткан илимий иште жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук статусун жана уюштуруу негиздерин так аныктоо өтө маанилүү компонент болуп эсептелет. Демек башкарууну модернизациялоо жана санариптештирүү шарттарында, глобалдашуу процесстеринин күчөшү жана жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү эске алуу зарылдыгы менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук жөнгө салуусун өркүндөтүү маанилүү болуп саналат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары коомдук кызматтардын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу, жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү, жарандарды башкарууга тартуу жана социалдык адилеттүүлүктү камсыз кылуу сыяктуу функцияларды аткарышат. Бирок, укуктук жөнгө салуудагы кемчиликтер, мамлекеттик органдар менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын функцияларынын кайталанышы, ошондой эле ресурстарды чектөөлөр көп учурда бул максаттарга жетүүгө кедергисин тийгизет.

Ааламдашуу мезгилинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу эл бийлигин ишке ашыруунун негизги механизми жана демократиялык системанын ажырагыс бөлүгү. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары (мындан ары - ЖӨБ) аймактардын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө көмөктөшүү менен, жергиликтүү деңгээлде башкарууну камсыздап, жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүдө орчундуу орунду ээлейт.

Кыргыз Республикасы демократиялык, укуктук мамлекет катары жергиликтүү өз алдынча башкарууну мамлекеттик бийликтин өз алдынча институту катары бекитти, аны Конституциядагы кепилденген жагдайда иштешин камсыз кылмакчы.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1-беренесине ылайык, өлкө унитардык түзүлүшкө ээ, бул башкаруунун борборлоштурулган белгисин аныктайт. Ошондой эле, Конституция децентрализация принциптерин бекитип, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өз алдынча ыйгарым укуктарды берүүгө жана алардын иштешин коргоо боюнча кепилдиктерди камсыз кылууга жол ачат.

Ошентсе да, конституциялык-укуктук кепилдиктердин болушуна карабастан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын практикалык ишмердүүлүгүндө бир катар көйгөйлөр бар:

- Мамлекеттик органдар менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарын так бөлүштүрүүнүн жоктугу, бул өз кезегинде функциялардын кайталанышына жана укуктук коллизияларга алып келет;
- ЖӨБ органдарынын мамлекеттик бюджетке көз карандылыгы, алардын өз алдынчалыгын жана натыйжалуулугун чектейт;
- Административдик-аймактык түзүлүштөгү кемчиликтер, 2023-2024-жылдардагы административдик-аймактык реформанын (ААР) жүрүшүндө аныкталган көйгөйлөр;
- Муниципалдык кызматкерлердин жетишсиздиги жана алардын кесиптик даярдыгынын жоктугу жергиликтүү башкаруунун сапатын төмөндөтөт;
- Аймактардын тең эмес өнүгүшү жана алыскы аймактарда мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарга чектелген жеткиликтүүлүк.

2024-жылы жүргүзүлгөн административдик-аймактык реформа административдик бирдиктердин ирилештирилишин жараткан жана Кыргыз Республикасындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасын түп тамырынан бери өзгөрттү. Бирок бул процесс жергиликтүү жамааттардын башкаруу шарттарына ыңгайлашуусун, ыйгарым укуктарды жана ресурстарды кайра бөлүштүрүүнү талап кылган, ошондой эле укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү боюнча жаңы чакырыктарды жаратты.

Баяндалган жагдайларга байланыштуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук статусун жана алардын уюштуруучулук негиздерин изилдөө Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну мындан ары өнүктүрүү үчүн актуалдуу гана эмес, өтө зарыл болуп саналат.

Ошентип диссертациялык изилдөөнүн темасынын маанилүүлүгүн бир нече факторлор аныктайт. Биринчиден, жергиликтүү өз алдынча башкаруу демократиянын негизги институттарынын бири болуп, жарандардын жергиликтүү иштерди башкарууга активдүү катышуусун камсыз кылат. Экинчиден, мамлекеттик башкарууну реформалоо шартында, Кыргыз Республикасынын аймактык реформасын айылдык аймактарда ишке ашыруу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын натыйжалуулугун жогорулатуу максатында алардын уюштурулушун жана иштешин кайрадан карап чыгуу зарылдыгы келип чыгууда. Үчүнчөдөн, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын нормативдик жөнгө салуу жана уюштуруу түзүмүндөгү учурдагы көйгөйлөр системалуу илимий талдоону жана сунуштарды иштеп чыгууну талап кылат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук статусун карап жатканда, аларга берилген ыйгарым укуктарды түзгөн системаны терен изилдөө маанилүү. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгү, негизинен, алардын ыйгарым укуктарынын так жана туура жөнгө салынгандыгына байланыштуу, башкача айтканда, нормативдик укуктук актыларда алардын так ыйгарым укуктары, иштөө чектери жана жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүдө аткарууга милдеттендирилген тапшырмалар менен байланыштуу жоопкерчилик белгиленши керек.

Жогоруда айтылгандарга негизделгенде, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук статусун бекигүү жана алардын Кыргыз

Республикасынын Конституциясына ылайык иш жүзүндө ишке ашырылышы, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруунун уюштуруучулук негиздерин мыйзамдарга так негизде ишке ашыруу маселелери илимий-изилдөө иштеринде терең талданып, чагылдырылышы керек.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор), жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык илимий изилдөөнүн темасы 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы *[Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгы менен бекитилген]* *[Электрондук ресурс]*. – Көрүү режими: <https://cbd.miniust.gov.kg/430700/edition/13462/kg>. Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн 2018-2023-жылдарга карата Программасы *[Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 31-октябрындагы № 513 токтомуна 1-тиркеме]* *[Электрондук ресурс]*. – Көрүү режими: <https://cbd.miniust.gov.kg/53-63/edition/940588/kg> жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын программалары менен байланышкан.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук статусун комплекстүү талдоо жана алардын укуктук жөнгө салуусун жана уюштуруучулук негиздерин өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн максатына ылайык төмөнкү милдеттер коюлган:

1. Кыргыз Республикасындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түшүнүгүн, белгилерин жана маңызын аныктоо.
2. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнүн негизин түзгөн конституциялык принциптерди изилдөө;
3. Кыргыз Республикасындагы ЖӨБ органдарынын ишмердүүлүгүнүн конституциялык-укуктук негиздерин пайда болуусун жана өнүгүүсүн талдоо.
4. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түзүмүн жана ыйгарым укуктарын изилдөө менен аларга карата сунуштарды иштеп чыгуу.
5. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мамлекеттик органдар менен чектешүүсү боюнча укуктук көйгөйлөрдү аныктоо жана мамлекеттик органдар тарабынан өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктарга талдоо жүргүзүү.
6. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү мыйзамдуулуктун акарылышын, тартиптин сакталышын жана жоопкерчиликке тартуунун укуктук негиздерин жана андагы көйгөйлөрдү аныктоо.
7. Административдик-аймактык реформанын жүрүшүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында пайда болгон көйгөйлөрдү изилдөө жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.
8. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүн жөнгө салган мыйзам актыларын изилдөө жана аларды өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы административдик-аймактык реформа шарттарында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук статусун

комплексүү изилдөөдө жана мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгууда жатат.

Диссертациялык изилдөөдө укуктук мамлекетти, жарандык коомду калыптандырууда жана демократиянын иштешинде пайда болгон көйгөйлөрдүн себептерин ачууда жергиликтүү башкаруу органдарын жөнгө салган ченемдик укуктук актылар талданып, мындагы мамилелерди жөнгө салуудагы конституциялык принциптердин мааниси жана орду аныкталды.

Ошондой эле, изилдөөнүн илимий жаңылыгы коргоого коюлган бардык жоболор, эмгекте чыгарылган жыйынтыктар, корутундулар абсолюттук түрдө жаңы экендиги менен чагылдырылат.

Диссертациялык изилдөөдө алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук негиздерин изилдөөнүн натыйжасында иштелип чыккан теориялык жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштамалар конституциялык принциптерди жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу тармагын жөнгө салган мыйзамдарды өркүндөтүүдө, ошондой эле тиешелүү мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинде колдонулушу мүмкүн.

Диссертацияда камтылган жоболор жогорку окуу жайларда конституциялык укук, административдик укук, муниципалдык укук дисциплиналарды окутууда, ошондой эле башкаруу ишмердүүлүгүнүн укуктук негиздерин, муниципалдык укуктун актуалдуу көйгөйлөрү сыяктуу курстарда, ошондой эле аталган дисциплиналар боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын даярдоодо колдонулмачы.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана муниципалдык укук маселелери менен алектенген окумуштуулар, окутуучулар жана студенттер үчүн, ошондой эле муниципалдык кызматкерлер үчүн алардын кесиптик ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө кызыктуу болушу мүмкүн. Диссертациялык изилдөөнүн материалдарын Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун практикалык көйгөйлөрү боюнча атайын курстарды окууда документалдык материал катары колдонууга болот.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Диссертацияда изилденген илимий аныктамалардын негизинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түшүнүгүнө төмөнкүдөй автордук аныктама берилди: «Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары – бул жергиликтүү коомчулукта өз ыйгарым укуктарынын негизинде жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү максатында түзүлгөн өкүлчүлүктүү жана аткаруу органдары». Ошого байланыштуу, жергиликтүү өз алдынча башкарууну түздөн – түз жөнгө салган мыйзамдарда «жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары» термининин түшүнүгү жоктугун эске алуу менен, Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» мыйзамынын 17-беренесинин 3-бөлүгү жогорудагы берилген автордук аныктама менен толукталса. Бул өзгөртүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук макамын тактоого жана мыйзамдардын шайкештигин камсыздоого багытталат.

2. Кыргыз Республикасынын Конституциясында жергиликтүү өз алдынча башкаруу конституциялык түзүлүштүн негизи катары тиешелүү болгон конституциялык принциптер менен аныкталынган жана алар жергиликтүү өз

алдынча башкаруу органдарынын башталгыч негиздери катары белгиленген. Автор тарабынан изилденип жаткан илимий изилдөө ишинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына тиешелүү болгон принциптер төмөндөгүдөй топтордон турары аныкталды:

1 – *топ* – конституциялык түзүлүштө негизделген адамдын, коомдун жана мамлекеттин өз ара мамилелерин мүнөздөгөн принциптер. Аларга: адамдын жана жарандын укуктарынын артыкчылыгы; социалдык теңчилик; жергиликтүү өз алдынча башкаруунун мамлекеттик кепилдиги.

2 – *топ* – жергиликтүү өз алдынча башкарууга тиешелүү болгон конституциялык принциптер. Буларга: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актыларынын милдеттүүлүгү; жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарынын берилиши; жергиликтүү өз алдынча органдарынын жана анын кызмат адамдарынын жоопкерчилиги.

3. Кыргыз Республикасындагы ЖӨБ органдарынын ишмердүүлүгүнүн конституциялык-укуктук негиздерин пайда болуусун жана өнүгүүсүн талдоодо автор тарабынан төмөндөгүдөй этаптар белгиленди:

1 – *этап*: Кыргызстандын Россия империясынын курамындагы мезгили - XIX кылымдын экинчи жарымынан 1917-жылга чейин.

2 – *этап*: Кыргызстанда совет бийлиги орногон мезгил – 1917-жылдын 21 – майынан 1961 - жылга чейин;

3 – *этап*: 1961 – жылдан 1991 – жылдын 31 – августуна чейин. Бул мезгилдерде биринчи жолу «жергиликтүү маанидеги маселелер» түшүнүгү же аныктамасы бекитилген, ал жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасынын негизги элементи болуп саналган.

4 – *этап*: 1991-жылдын 31-августунан 2000 – жылга чейин. Кыргызстандын Жогорку Кеңеши тарабынан «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгы жөнүндө Декларация» кабыл алынгандан кийин Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун тарыхында жаңы барак ачылган. “Коммуналдык менчик” түшүнүгү киргизилген, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун уюштуруучулук-укуктук жана материалдык каржылык базасы өнүккөн.

5 – *этап*: 2000 – жылдан 2021 – жылдар аралыгы. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында жүргүзүлгөн алгылыктуу өзгөрүүлөр болгон мезгил. Бул мезгилдерде республикадагы бардык шаарлар жергиликтүү өз алдынча башкарууга өтүп, өз алдынча башкаруу жана аймактык өнүгүү боюнча министри түзүлгөн, 2001-жылы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын башчыларын шайлоо системасы түзүлгөн. 2002-жылдын 12-январында “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө” мыйзамдын жаңы редакциясы кабыл алынып, мамлекеттик администрация менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ыйгарым укуктары ажыратылган.

6 – *этап*: 2021 – жылдан бүгүнкү күнгө чейинки мезгил. 2021 – жылдын 11 – апрелинде бүткүл элдик добуш берүүнүн жыйынтыгында Конституциянын жаңы редакциясы кабыл алынып анын негизинде 2021-жылдын 20-октябрында № 123 Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» мыйзамы кабыл алынды. Мыйзамга ылайык, жергиликтүү башкаруу органдарынын уюштуруучулук жана

башкаруу тутумдарында бир кыйла жаңы өзгөрүүлөр киргизилди. Ушул учурларда региондордун социалдык-экономикалык жана табигый-ресурстук потенциалын сарамжалдуу пайдалануунун негизинде айыл аймактарында жана шаарларда социалдык-экономикалык кырдаалды жакшыртуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу, башкарууда түзүмдүк өзгөртүүлөрдү ишке ашыруу жана көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын жакшыртуу, калктын бакубаттуулугун камсыздоо максатында Кыргыз Республикасынын айыл аймактарынын жана шаарларынын деңгээлинде административдик-аймактык реформа жүргүзүлдү.

4. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 112 – беренесине ылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу өкүлчүлүктүү органдардан жана аткаруу органдарынан турат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу бул демократиялык мамлекеттин өзөгүн түзгөн принциптердин бири. Ошондуктан жергиликтүү өз алдынча башкарууну ишке ашырып жаткан органдардын түзүмүн Конституциянын өзүнө белгилөө зарыл, анткени алардын белгиленген туруктуу түзүмү аркылуу конституциялык укуктук макамы сакталмакчы. Эгерде алардын түзүмү башка мыйзам актылары менен белгилене турган болсо анда тез өзгөрүлүп, анын туруктуулугу болбойт жана мунун артынан конституциялык укуктук макамы, уюштуруучулук негиздери байма – бай өзгөрүлө бермекчи. Демек изилдөөнүн жүрүшүндө автор жогорудагыларды эске алуу менен Конституциянын 112 – беренесинин 1 – бөлүгүн төмөндөгүдөй абзац менен толуктоону сунуштады: «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасын төмөнкүлөр түзөт: 1) жергиликтүү кеңештер - жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдары; 2) айыл өкмөтү, шаарлардын мэриялары - жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдары; 3) айыл башчы - айылдык аймакта өзүнчө жайгашкан айылдардын жергиликтүү маанидеги маселелерин ыкчам чечүүнү уюштуруу максатында түзүлүүчү орган». Айыл башчысынын бул жака киргизилиши биринчиден, ал калктуу конуштун аймактык өзгөчөлүктөрүнө, калыптанган үрп-адаттарына жана каада-салттарына таянып, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органынын чечими менен өзүнө берилген функцияларды аткарат. Экинчиден, 2021-жылдын 20-октябрындагы № 123 «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 56 – беренесинин 4 – бөлүгүндө каралгандай, эгерде тиешелүү калктуу конуштан жергиликтүү кеңешке депутат шайланбаган болсо, айыл башчысы - тиешелүү жергиликтүү кеңештин жыйналыштарына, ал эми тиешелүү айылга тиешеси бар маселелерди кароодо шаардык кеңештин жыйналыштарына кеңеш берүүчү добуш укугу менен катышууга укуктуу.

5. Мамлекеттик ыйгарым укуктарды жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүп берүү мамлекет менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өз ара аракеттенүүсүнүн эң маанилүү механизми катары каралат. Мамлекеттик функцияларды жергиликтүү органдарга мыйзамдуулук, тараптардын тең укуктуулугу жана отчеттуулук принциптеринин негизинде толук каржылык камсыздоо менен өткөрүп берүүнүн зарылдыгы негизделген. Делегирилоодо, анын ичинде каржылык тартыштык жана функциялардын кайталанышы сыяктуу практикалык көйгөйлөргө өзгөчө көңүл бурулган.

6. Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын статусун көтөрүү максатында автор тарабынан жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын

башчылары алардын макулдугу менен дайындалуусун сунуштайт. Автор тарабынан «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндөгү» Кыргыз Республикасынын мыйзамына төмөндөгүдөй өзгөртүүлөрдү киргизүүнү сунуштайт: «Айыл өкмөт башчысы жана райондук маанидеги шаарлардын мэрлеринин кызмат орундарына кадрлар резервиндеги биринчи үчтүктө турган талапкерлер жергиликтүү мамлекеттик администрациянын башчысы – аким тарабынан жергиликтүү кеңештин депутаттарына сунушталынат жана сессияга катышкан депутаттардын үчтөн экисинин макулдугун алган талапкер аким тарабынан дайындалат.

Эгерде жергиликтүү кеңештин депутаттары сунушталган талапкерлердин бирине дагы макулдук бербесе, анда аким ошол эле талапкерлерди экинчи ирет сунуштамакчы. Ал эми экинчи жолку сунуштоодо дагы талапкерлер жергиликтүү кеңештин депутаттары тарабынан колдоо таппаса, анда аким кадрлар резервиндеги биринчи орунда турган талапкерди дайындайт».

7. Автор тарабынан жергиликтүү өз алдынчанын өкүлчүлүктүү органдарынын конституциялык укуктук статусун жогорулатуу максатында төмөндөгүдөй сунуштар белгиленди:

Биринчи – жергиликтүү кеңештин депутаттарынын ыйгарым укуктарына:

- айыл өкмөт башчысын жана райондук маанидеги шаарлардын мэрлерин дайындоого макулдук берүү жана аларга ишеним көрсөтпөө тууралуу акимге сунуш берүү;

- айылдын жана шаардын жашоо тиричилигиндеги негизги тармакты жетектеп жаткан жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын түзүмдүк бөлүмдөрүнүн жетекчилерине сессияга катышкан депутаттардын жалпы санынын үчтөн экисинин макулдугу менен ишеним көрсөтпөө тууралуу сунушту айыл өкмөт башчысына, мэрге берүү;

- жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын түзүмүн жана штаттык бирдигин Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан бекитилген типтүү жобонун негизинде бекитүү;

Экинчи – жергиликтүү кеңештин депутаттарынын милдети катары:

- жалган маалыматтарды, атайылап каралоо үчүн пайдаланбоо;

- сессиянын катышуучуларынын айткан сөздөрүнө далилсиз баа бербөө;

- өз сөзүндө кылмыш – жаза же жарандык иштер боюнча мыйзамдуу күчүнө кире элек фактылар тууралуу кеп кылбоого.

8. Административдик-аймактык реформа (мындан ары - ААР) жүргүзүлгөндөн кийин жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын көйгөйлөрү автор тарабынан 2024-жылдын №128 Мыйзамына ылайык аймактык түзүлүштөгү өзгөрүүлөрдү талдоо натыйжасында аныкталган. Негизги көйгөйлөрдүн арасында кадрлардын жетишсиздиги, алардын кесипкөйлүүлүгүнүн төмөндүгү. Автор кадрлардын квалификациясын жогорулатуу системасын күчөтүүнү жана аны карьердик пландаштыруу менен байланыштырууну сунуштайт. Муниципалдык кызматкерлерди окутуу жана аны карьердик пландаштыруу менен байланыштыруу автор тарабынан жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн негизги фактор катары аныкталган.

9. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук статусун жонго салуучу мыйзамдарды өркүндөтүү автор тарабынан реформанын артыкчылыктуу багыты катары таанылган. «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана

жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» Мыйзамды «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» жана «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» эки мыйзамга бөлүү сунушталды жана автор тарабынан аталган экинчи мыйзамдын концепциясы иштелип чыгып диссертациянын тиркемесинде берилди. Бул мыйзамды эки мыйзамга бөлүп кароо конституциялык принциптерге шайкеш келүүсү деп белгилемекчибиз. Себеби бүгүнкү күндөгү мыйзамдын аталышы биринчиден, жергиликтүү өз алдынча органда гана берип жатса, экинчиден, жергиликтүү өз алдынчанын жалпы эле конституцияда берилген принциптерине шайкеш келбестигинде. Жергиликтүү өз алдынча институту коомдо демократиялык мамлекеттин принциптери катары жергиликтүү маанидеги маселелерди өз алдынча чечүүгө умтулуш керек жана анын органдарынын ыйгарым укуктары мамлекеттик бийлик органдарынын ыйгарым укуктарынан ажыратылып туруусу маанилүү.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертант тарабынан диссертациянын темасынын актуалдуулугу өз алдынча аныкталган, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери түзүлгөн жана диссертациянын коргоого коюлган жоболору чыгарылган. Диссертациялык изилдөө ишиндеги негизги илимий жыйынтыктар, коргоого чыгарылып жаткан жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштамалар автордун жеке өзү тарабынан иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары илимий басылмаларда, анын ичинде УАКтын тизмесинде сунушталган рецензияланган алдыңкы илимий журналдарда чагылдырылган.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган тыянактар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Жусуп Абдрахманов атындагы Мамлекеттик башкаруу академиясынын «конституциялык укук», «муниципалдык укук» дисциплиналарын окутуу үчүн окуу процессине киргизилген жана диссертант тарабынан жогоруда аталган курстар боюнча лекцияларды окууда жана практикалык сабактарды өткөрүүдө колдонулган.

Диссертациянын басылмаларда толук чагылдырылышы.

Диссертациянын негизги жоболору жана корутундулары Кыргыз Республикасынын УАК тарабынан сунушталган басылмаларда жарыяланган. Диссертациянын темасы боюнча Кыргыз Республикасынын жана Россия Федерациясынын илимий журналдарында 8 илимий макала жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү изилдөөнүн максаттары жана милдеттери менен аныкталат. Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, колдонулган ченемдик булактардын жана адабияттардын тизмесинен турат жана тиркемеден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү _____ бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертант тарабынан изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу, анын максаттары жана милдеттери, илимий жаңычылдыгы, изилдөөнүн практикалык жана теориялык мааниси жана коргоого коюлган негизги жоболор баяндалган.

«Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруунун конституциялык моделинн өзгөчөлүктөрү» аталыштагы биринчи бөлүм үч

параграфтан турат. Биринчи параграфта *«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түшүнүгү жана белгилери»* изилденген.

Кыргыз Республикасынын баш мыйзамы болгон - Конституция, жергиликтүү өз алдынча башкарууну укуктун өз алдынча институту катары белгилеп, ага мындай аныктама берет: «жергиликтүү жамааттардын жергиликтүү маанидеги маселелерди өз кызыкчылыктарына жараша жана жоопкерчилик менен өз алдынча чечүүсүнүн Конституция менен кепилденген укугу жана чыныгы мүмкүнчүлүгү» [Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жылдын 11-апрелинде Референдумда кабыл алынды. [Электрондук ресурс] - кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/kg> кирүү датасы: 20.10.2024]. 2021-жылдын 20-октябрында кабыл алынган «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» мыйзамдын беренелерине ылайык, тактап айтканда ушул мыйзамдын 17-беренесинде мындай түшүндүрмө келтирилген: «өз кызыкчылыктарында жана өзүнүн жоопкерчилиги астында, жергиликтүү жамаат тарабынан жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүгө багытталган иш-аракеттер бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу болуп саналат» [Кыргыз Республикасынын Мыйзамы Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө 2021-жылдын 20-октябры № 123. [Электрондук ресурс]. Кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/112302/edition/1832/kg> кирүү датасы: 20.10.2024]. Демек, каралып жаткан илимий изилдөөнүн темасын толук жана ар тараптуу түшүнүү үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түшүнүгүн жана өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу керек, анткени жергиликтүү өз алдынча башкарууну иш жүзүнө ашыргандардын бири ушул органдар.

«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу», бул конституциялык термин болуп саналат, ошондуктан ал көптөгөн чет элдик жана ата мекендик окумуштуулар тарабынан кенири каралган, ал дегени анын маанилүүлүгүн дагы бир жолу тастыктайт. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына, Россиянын федералдык мыйзамына шилтеме берип, Авакьян С.А. мындай түшүнүк берет – «жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү боюнча өз ыйгарым укуктарына ээ, түздөн-түз калк тарабынан шайланган же муниципалдык түзүлүштүн өкүлчүлүк органы тарабынан түзүлгөн органдар» [Авакьян, С.А. *Муниципальное право России [Текст]: учебник / отв. ред. С. А. Авакьян. – Москва : Проспект, 2019, 241-б*]. Бычкова Е.И. жана Соловьев С.Г. жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түшүнүгүн берүүдө бирдей пикирде [Соловьев, С.Г. *Муниципальное право [Текст]: учебник / С.Г. Соловьев, Е.И. Бычкова. - М.: 2015., 222-б*]. В.И. Васильевдин пикири боюнча «жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары муниципалдык түзүмдүн башчысын, эл тарабынан шайланган өкүлчүлүктүү органынын, аткаруу-башкаруучу органды же б.а. жергиликтүү муниципалдык администрацияны, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун көзөмөл органын, жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү боюнча өз ыйгарым укуктарына ээ болгон жана жергиликтүү башкаруунун уставында каралган башка органдарды жана шайлануучу кызмат адамдарын камтыйт» [Васильев В.И. *Муниципальное право России [Текст]: Учебник / В.И. Васильев. - 2 изд., перераб. и доп. — М: Юстицинформ, 2012. 680с.*] Кокотов А.Н. берген пикири боюнча «жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү боюнча өз ыйгарым укуктарына ээ болуп бири-бири менен уюштуруучулук, компетенциялык байланышта турат жана алар бири-биринен обочолонгон

түзүлүштөр эмес» [Муниципальное право России : учебник для вузов / А. Н. Кокотов [и др.] ; под редакцией А. Н. Кокотова. — 8-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2024.] - деген. Кыргыз окумуштуусу Коркмазов О.М. жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары бул жергиликтүү калк тарабынан жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн түзүлгөн органдары катары аныктайт [Коркмазов О.М. Муниципальное право Кыргызской Республики [Текст]: Изд. 2-е, переработанное и дополненное. — Бишкек. 2009г.]. К.Б. Шадыбековдун пикири боюнча - «жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары эгемендүүлүктүн ээси болгон эл өзүнө таандык бийликти ишке ашырган органдардын бири болуп саналат» [Шадыбеков, К.Б. Правовое регулирование форм местного самоуправления в Кыргызской Республике [Текст] дисс. канд.юрид.наук:12.00.01 / К.Б. Шадыбеков. — Екатеринбург, 2006. — 255с.] - деген. Игнатюк Н.А. адилеттүү белгилегендей, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары төмөнкү мындай критерийлерге ээ, алар — мамлекеттик бийлик органдарынын тутумунда экендигин күбөлөндүргөн укуктары жана милдеттердин жоктугу жана жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн ыйгарым укуктарынын болушу [Игнатюк, Н.А. Муниципальное право [Текст]: Учебник для ВУЗов / Н.А. Игнатюк, А.А. Замотаев, А.В. Павлушкин. Издание второе, стереотипное - М.: Юстицинформ, 2009]. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына Шугрина Е.С. мындай аныктама берет - «бул жергиликтүү өз алдынча башкаруучу аймактык жамааттардын органдары, алар тарабынан түзүлүп, алар алдында өз ыйгарым укуктарын тийиштүү аткаруу үчүн жоопкерчилик тартат» [Шугрина, Е. С. Муниципальное право Российской Федерации [Текст]: учебник / Е.С. Шугрина — М.: ТК Велби, Проспект, 2007., 179-б].

Жогорудагы каралган аныктамаларга ылайык, автор тарабынан, Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына төмөнкүдөй аныктама келтирилди: «жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары - бул өз алдынча башкарылуучу аймактык коомчулуктардын органдары, алардын системасын жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн өз ыйгарым укуктарына ээ өкүлчүлүктүү жана аткаруучу органдар түзөт».

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында «жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары» деген түшүнүк жок экендигин эске алып, мамлекетибиздин жергиликтүү өз алдынча башкарууну жөнгө салуучу улуттук мыйзамдарга, ошондой эле Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» мыйзамынын 17-беренесин төмөндөгүдөй 3-бөлүк менен толуктоо киргизүү аркылуу, бул түшүнүктү камтуу максатка ылайыктуу көрүнөт:

«3. жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары — бул өз алдынча башкарылуучу аймактык коомчулуктардын органдары, алардын системасын жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн өз ыйгарым укуктарына ээ өкүлчүлүктүү жана аткаруучу органдар түзөт.»

Жана ушул берененин 2-бөлүгүнө өзгөртүүлөрдү киргизип, аны төмөнкү редакцияда баяндоо: «2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жергиликтүү жамааттар тарабынан жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аркылуу, ошондой эле жарандардын түздөн-түз катышуусу аркылуу жүзөгө ашырылат.»

«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары» деген түшүнүктү нормативдик-укуктук актыларга бирдиктүү кылып киргизүү, көптөгөн маселелерди чечүүгө мүмкүнчүлүк берет, алар төмөнкүлөр:

- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнө байланыштуу бардык укуктук документтерде терминдин бирдиктүү түшүндүрмөсүн камсыз кылуу;

- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен мамлекеттик бийлик органдарынын ыйгарым укуктарын ажыратуу;

- алардын ишмердүүлүгүндөгү укуктук аныктаманы жана ачыктыкты жогорулатуу.

Биринчи бөлүмдүн экинчи параграфында **«Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишиндеги конституциялык принциптери»** изилденет.

Конституция негизги мыйзам катары өзгөчө мааниге ээ жана аны өзгөртүү мамлекеттин бардык мыйзам актыларын өзгөртүүнү талап кылат. Кыргызстандын эли эгемендүүлүктүн жана мамлекеттин жападан жалгыз бийлик булагы катары 2021-жылдын 11-апрелинде өткөн референдумда өз эрки менен өзгөчө укугунан пайдаланып Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясын кабыл алып, өлкөнүн өнүгүүсүнүн жаңы векторун аныктады. Элге эң жакын бийлик органдары - бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары экенин эске алып, айтылып кеткен жергиликтүү бийликтин укуштуруучулук жана ишмердүүлүк принциптерин талдоо менен бирге, жаңы Конституциянын кабыл алынышы жергиликтүү өз алдынча башкаруу институтуна кандай жаңылыктарды жана өзгөртүүлөрдү алып келди деген маселени изилдөө приоритеттүү болуп эсептелинет.

Каралып жаткан маселени ар тараптуу изилдөө үчүн диссертациялык ишке принцип деген терминдин концепциясын укуктук аспектинде бекитүүдөн баштоо зарыл. А.Барихиндин юридикалык терминдердин энциклопедиясынан карасак принцип деген терминдин чечмелениши «биринчи» - деп көрсөтүлгөн [Барихин, А.Б. *Большая юридическая энциклопедия: более 30 000 терминов и определений* / авт. и сост. А. Б. Барихин. — Москва: Книжный мир, 2010. — 959с. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org, 670-671б.>]. Принцип деген терминдин келип чыгышын карасак, бул термин (лат. princeps – «биринчи») деген латын тилинен келген жана түз котормосу «негиз же башталыш» деп которулат. Тарыхты карай кетсек Рим республикасынын Сенатынын биринчи болуп тизмеде турган жана биринчилерден добуш берүүгө укукту сенаторлордун аталышы да так ушундай болгон, а Рим империясынын мезгилинде императорлордун титулу да ушундай аталчуу [Кыдыралиев, Ж.Б. *Закрепление принципов организации и деятельности органов местного самоуправления в Конституции Кыргызской Республики [Текст]* / Ж.Б. Кыдыралиев // *Бюллетень науки и практики*. 2022. №7. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru>].

Мамлекеттик маанидеги маселелерди, анын ичинде жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүдө калктын коомдук иштерге ар түрдүү формаларда катышуусу Кыргызстанда демократиялык саясий режимди бекитүүгө өбөлгө түзөт жана аны өнүктүрүүгө жолдорду ачат, ошондуктан Б.К.Айтахунов белгилеген «бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу барган сайын мамлекеттик бийлик институтунун ажырагыс жана зарыл бөлүгүнө айланууда» / Айтахунов, Б.К. *Конституционная модель местного самоуправления в Кыргызской Республике [Текст]* / Б.К. Айтахунов, М.С. Исмаибеков, Б.Д. Рысмендеев. // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. - 2018. - № 3 – С. 161-165]сөздөр, муниципалдык укукта өз ордуна ээ.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу, укуктун институту катары ЖӨБ органдарына тиешелүү конституциялык ченемдердин олуттуу санында баса белгиленет. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын төртүнчү бөлүмү толук жогоруда айтылып кеткен Кыргызстандын саясий системасында манилүү болгон бир институтуна арналган. Чындыгында, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын уюштуруучулук жана ишмердүүлүк принциптери баш мыйзамдын 111, 112, 113, 114, 115-чи беренелеринде камтылган. Конституциянын 111-беренесинде «жергиликтүү маанидеги маселелерди жергиликтүү жамааттардын өз кызыкчылыктарына жараша жана өз жоопкерчилиги менен өз алдынча чечүүсү мүмкүн» деген укуктук ченеми жергиликтүү өз алдынча башкаруунун маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири болуп саналат [Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жылдын 11-апрелинде Референдумда кабыл алынды. Электрондук ресурс. кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/kg> кирүү датасы: 20.10.2024].

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жогоруда каралган негиздерге ылайык Кыргызстандын бийлик формаларынын бөлүгү болуу менен, коомдун саясий системасынын элементи. Бул институттун заманбап коом жана мамлекет үчүн мааниси зор экендигин күбөлөндүрөт, аны Конституциянын 111-беренеси тастыктайт.

Жогоруда айтылгандарга таянып, жергиликтүү өз алдынча башкаруу конституциялык түзүлүштүн негиздеринин бири жана мамлекеттик бийлик системасын уюштуруунун негизги принциби - деп ырастоого толук укуктук мүмкүндүк бар. С.А. Авакяндын төмөнкү - «Демократия идеясы менен имманенттүү байланышка шартталган, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун олуттуу демократиялык потенциалы, мамлекеттик бийлик системасында ага өзгөчө маани берет: ал демократия идеясынын «жооптуу сакчысы» болуп, анын жалпы мамлекеттик башкарууга өсүшү жана кириши үчүн «жан берүүчү топурак» болуп саналат» [Авакян, С.А. Муниципальное право России [Текст]: учебник / отв. ред. С. А. Авакян. – Москва : Проспект, 2019. 133-б] деген сөздөрү далил.

Биринчи бөлүмдүн үчүнчү параграфында **«Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун конституциялык-укуктук статусунун пайда болушу жана өнүгүсү»** каралган.

Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өнүгүү тарыхы көптөгөн өзгөрүүлөргө дуушар болду, аларга ар кандай тарыхый окуялар себеп болду, алардын көбү элдин жашоосунда жана турмушунда тагдыр чечүүчү болуп калды.

Өзүнүн өзгөчө конституциялык-укуктук статусуна байланыштуу, өз алдынча жана өзүнүн түздөн-түз компетенциясына тиешелүү маселелерди чечүүдө коз карандысыздыкка ээ болуу менен, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өнүгүүсү көп өзгөрүүлөргө дуушар болгон органдардын бири болуп саналат. Азыркы Кыргызстандын аймагында жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруунун алгачкы шарттары Кыргызстан Россия империясына кошулгандан кийин пайда болгон, бул процесс толугу менен 1876-жылы аяктаган.

Илимий изилдөөдөгү бул бөлүм боюнча каралган тарыхый аспектилерге талдоо жүргүзүп, жыйынтыгында төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга мүмкүн болду:

1. Кыргыз Республикасындагы ЖӨБ органдарынын ишмердүүлүгүнүн конституциялык-укуктук негиздеринин калыптануусун жана өнүгүүсүн талдоодо автор тарабынан төмөндөгүдөй этаптар белгиленди:

1 – этап: Кыргызстандын Россия империясынын курамындагы мезгили - XIX кылымдын экинчи жарымынан 1917-жылга чейин.

2 – этап: Кыргызстанда совет бийлиги орногон мезгил – 1917-жылдын 21 – майынан 1961 - жылга чейин;

3 – этап: 1961 – жылдан 1991 – жылдын 31 – августуна чейин. Бул мезгилдерде биринчи жолу «жергиликтүү маанидеги маселелер» түшүнүгү же аныктамасы бекитилген, ал жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасынын негизги элементи болуп саналган.

4 – этап: 1991-жылдын 31-августунан 2000 – жылга чейинки мезгил. Кыргызстандын Жогорку Кеңеши тарабынан «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик коз карандысыздыгы жөнүндө Декларация» кабыл алынгандан кийин Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун тарыхында жаңы барак ачылган. «коммуналдык менчик» түшүнүгү киргизилген, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун уюштуруучулук-укуктук жана материалдык каржылык базасын онүккөн.

5 – этап: 2000 – жылдан 2021 – жылдар аралыгы. жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында сапаттуу өзгөрүүлөр болгон. Бул мезгилдерде республикадагы бардык шаарлар жергиликтүү өз алдынча башкарууга өтүп, өз алдынча башкаруу жана аймактык өнүгүү боюнча министри түзүлгөн, 2001-жылы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын башчыларын шайлоо системасы түзүлгөн. 2002-жылдын 12-январында «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» мыйзамдын жаңы редакциясы кабыл алынып, мамлекеттик администрация менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ыйгарым укуктары ажыратылган.

6 – этап: 2021 – жылдан бүгүнкү күнгө чейинки мезгил. 2021 – жылдын 11 – апрелинде бүткүл элдик добуш берүүнүн жыйынтыгында Конституциянын жаңы редакциясы кабыл алынды. Конституциянын негизинде 2021-жылдын 20-октябрында № 123 Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» мыйзамы кабыл алынды. Бул жылдар аралыгында региондордун социалдык-экономикалык жана табигый-ресурстук потенциалын сарамжалдуу пайдалануунун негизинде айыл аймактарында жана шаарларда социалдык-экономикалык кырдаалды жакшыртуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу, башкарууда түзүмдүк өзгөртүүлөрдү ишке ашыруу жана көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын жакшыртуу, калктын бакубаттуулугун камсыздоо максатында Кыргыз Республикасынын айыл аймактарынын жана шаарларынын деңгээлинде административдик-аймактык реформа жүргүзүлдү.

2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө мыйзам базасы жергиликтүү мамлекеттик администрациянын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарын ажыратуу максатында өзгөртүүлөрдү киргизүүнү талап кылган.

3. Каралган тарыхый мезгилдерде Кыргыз Республикасындагы жергиликтүү өз алдынча башкарууну онүктүрүү боюнча мамлекеттик программалар, концепциялар жана укуктук база калыптанган жана алар социалдык башкаруунун

дагы бир түрү болгон муниципалдык башкарууну өркүндөтүү системаларын түзгөн.

«Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын уюштурулушун жана ишмердүүлүгүн изилдоонун теориялык жана методологиялык негиздери» аталыштагы экинчи бөлүмдөн 3 параграфтан турат.

Изилдөөнүн объектиси – Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук статусу жана алардын уюштуруучулук негиздери.

Изилдөөнүн предмети – ЖӨБ органдарынын статусу, ыйгарым укуктары, уюштуруучулук түзүмү жана мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенүү механизмдерин жөнгө салуучу конституциялык-укуктук нормалар.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук, уюштуруучулук негиздери бир катар илимий адабияттарда жана илимий изилдөө эмгектерде каралган. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун эволюциясына, пайда болуусу, өнүгүүсү боюнча С.А.Авакян, С.Н. Ревин, К.А. Черкесов, Е.С. Шугрина, А.Д. Сафронов ал эми жергиликтүү бюджеттеги көйгөйлөр тууралуу маселелрге Ю.Г.Калянова, А.Н. Кокотов сыяктуу окумуштуулардын иштеринде каралган.

Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу трамагында укуктук мамилелер Ч.И. Арабаевдин, А.Д. Дуйшеналиеванын, Б.С. Дубанаевдин, Э.Ж. Бейшембиевдин, К.Б. Шадыбековдун, Б. Дж. Рысмендеевдин, О.Ж. Кормазовдун, О.М. Маматкуловдун, Э.Б. Базарбаевдин, М.Б. Татеновдун, У.О. Аманалиевдин жана башка укук таануу тармагындагы окумуштуулардын эмгектеринде изилденген. Бирок болуп жактан башкаруу системасындагы реформанын, административдик-аймактык реформанын алкагындагы өзгөрүүлөр шартында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук статусуна комплекстүү түрдө изилдөөгө алына элек.

Изилдөөнүн методологиясы коомдук жана укуктук кубулуштарды таануунун жалпы илимий методдору менен бирге жеке илимий методдорду комплекстүү колдонууда жатат. Ошондой эле формалдуу – логикалык методдор (анализ, синтез, дедукция, индукция), тарыхый методдор колдонулду.

Жалпы илимий метод катары таануунун диалектикалык методун колдонуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу, анын органдарынын ортосундагы укуктук мамилелер жана аларды жөнгө салуунун жалпы коомдук өнүгүү процессинин, андагы өз ара байланыштар жана өз ара көз карандылыктардын призмасы аркылуу кароого мүмкүнчүлүк түздү.

Экинчи баптын экинчи бөлүмүндө **«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук статусунун Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилиши»** талданган.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук статусун кароо үчүн «укуктук статус» термининин түшүнүгүн берүү керек. Жеке адамдын укуктук статусу, жарандын укуктук статусу же мамлекеттик бийлик органдарынын укуктук статусу жана башка болуп айырмаланат.

Россиянын көлөмдүү энциклопедиясы укуктук статус түшүнүгүн төмөнкүчө берет - (латынча status – абал, жагдай), укуктун субъектисинин укуктук абалы, позитивдүү укук менен белгиленген, анын укуктук системадагы чыныгы абалын чагылдырган *[Илимий-билим берүү порталы «Большая российская энциклопедия» [Электрондук ресурс]. — Күрүү режими: <https://bigenc.ru/c/pravovoi-status-8da3d9>*

(*кайрылган датасы: 22.02.2025*). Субъектке карата биздин учурда бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, мыйзам анын укуктук статусун, мамлекетке, мамлекеттик органдарга, башка адамдарга карата абалын мүнөздөйт.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун конституциялык-укуктук макамына социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдө муниципалдык аймактын алкагында гана эмес, ошол эле учурда субъекттин курамдык бөлүгү катары каралышы керек экенин түшүнүү зарыл.

Ушуну менен бирге, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 113-беренесинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, башкача айтканда, өкүлчүлүктүү жергиликтүү башкаруу органдарынын төмөнкү укуктук макамы аныкталган:

1. жергиликтүү бюджеттерди бекитүү жана алардын аткарылышына көзөмөл жүргүзүү укугуна ээ болушат;
2. калкты социалдык коргоо жана жергиликтүү коомчулуктун социалдык-экономикалык өнүгүү программаларын бекитүү менен алектенишет;
3. мыйзамдарда белгиленген учурларда жергиликтүү деңгээлдеги башка маселелерди чечүү милдетин аткарышат *[Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жылдын 11-апрелинде Референдумда кабыл алынды. Электрондук ресурс. кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/kg> кирүү датасы: 20.10.2024]*.

Бул параграфты кароонун жыйынтыгы боюнча төмөндөгүлөрдү белгилемекчибиз:

Биринчиден, чет элдик жана жергиликтүү окумуштуулардын эмгектерине таянып, диссертант жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарын аткарылган функцияларга ылайык 4 топко бөлүүнү сунуштайт:

1. Финансылык-экономикалык функциялар;
2. Социалдык функциялар;
3. Маданий жана руханий-адептик функциялар;
4. Коомдук коопсуздукту камсыздоо функциялары;

Экинчиден, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 112 – беренесине ылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу өкүлчүлүктүү органдардан жана аткаруу органдарынан турат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу бул демократиялык мамлекеттин өзөгүн түзгөн принциптердин бири. Ошондуктан жергиликтүү өз алдынча башкарууну ишке ашырып жаткан органдардын түзүмүн Конституциянын өзүнө белгилөө зарыл, анткени алардын белгиленген туруктуу түзүмү аркылуу конституциялык укуктук макамы сакталмакчы. Эгерде алардын түзүмү башка мыйзам актылары менен белгилене турган болсо анда тез өзгөрүлүп, анын туруктуулугу болбойт жана мунун артынан конституциялык укуктук макамы, уюштуруучулук негиздери байма – бай өзгөрүлө бербекчи. Ошондуктан жогорудагыларды эске алуу менен Конституциянын 112 – беренесинин 1 – бөлүгү төмөндөгүдөй абзац менен толуктоо сунушталмакчы: «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасын төмөнкүлөр түзөт: 1) жергиликтүү кеңештер - жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдары; 2) айыл өкмөтү, шаарлардын мэриялары - жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдары; 3) айыл башчы - айылдык аймакта өзүнчө жайгашкан айылдардын жергиликтүү маанидеги маселелерин ыкчам чечүүнү уюштуруу максатында түзүлүүчү орган». Айыл башчысынын бул жака киргизилиши биринчиден, ал калктуу конуштун аймактык өзгөчөлүктөрүнө, калыптанган үрп-адаттарына жана

каада-салттарына таянып, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органынын чечими менен өзүнө берилген функцияларды аткарат. Экинчиден, 2021-жылдын 20-октябрындагы № 123 Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 56 – беренесинин 4 – бөлүгүндө каралгандай, эгерде тиешелүү калктуу конуштан жергиликтүү кеңешке депутат шайланбаган болсо, айыл башчысы - тиешелүү жергиликтүү кеңештин жыйналыштарына, ал эми тиешелүү айылга тиешеси бар маселелерди кароодо шаардык кеңештин жыйналыштарына кеңеш берүүчү добуш укугу менен катышууга укуктуу.

Үчүнчүдөн, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары калктын коомдук коопсуздугун камсыз кылууда жана анын туруктуу, нормалдуу өнүгүүсүндө чоң роль ойнойт, ошол эле учурда мамлекеттик бийлик органдарына Конституция жана мыйзамдар менен каралган ыйгарым укуктарды жана милдеттерди ишке ашырууда көмөк көрсөтөт ошого байланыштуу айыл өкмөт башчысынын коомдук коопсуздук маселелери боюнча орун басары кызматын киргизүү учурдун талабы экенин ынандырып айтып кетебиз.

Төртүнчүдөн, социалдык коргоо муниципалдык программаларын ишке ашыруу, калктын аялуу катмарларына жардам көрсөтүү: пенсионерлерге, майыптарга, аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө, көп балалуу үй-бүлөлөргө, үй-жайсыздык, үй-бүлөлүк зомбулук, жумушсуздук сыяктуу социалдык көйгөйлөрдүн алдын алуу жана жарандардын коомдун социалдык жана экономикалык жашоосуна интеграцияланышына көмөктөшүү максатында айыл өкмөтүнүн штатына социалдык маселелер боюнча адистин штаттык бирдигин киргизүүнү сунуштамакчыбыз.

Ошондой эле, жогоруда айтылгандарга байланыштуу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынан жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын «колдонулбаган» ыйгарым укуктарын алып салуу сунушталат.

«Мамлекеттик бийлик органдарынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктары» деген параграфта ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү маселеси каралаган.

Мамлекеттик бийлик органдары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары бири-бири менен ажырагыс байланышта, анткени алардын негизги максаты жарандардын жашоосу үчүн татыктуу шарттарды түзүү, алардын бакубатчылыгы, укуктарын коргоо жана камсыз кылуу болуп саналат, ошондуктан аталган максаттарга жетүү үчүн мамлекеттик бийлик органдары тарабынан нормативдик актыларга ылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына ар кандай ыйгарым укуктар өткөрүлүп берилет. Мындай ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү азыркы учурдун талабы, анткени жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары калкка эң жакын коомдук бийлик болуп, аларга жүктөлгөн милдеттерди бир нечеге натыйжалуу аткара алышат.

Өкүлдөнгөн мамлекеттик ыйгарым укуктарды ишке ашыруу боюнча аткаруу-башкаруу ишмердүүлүгү, бул аркылуу мамлекеттик аткаруу бийлик органдары менен туруктуу өз ара аракеттенүү, бир жагынан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын маанилүүлүгүн жогорулатат. Экинчи жагынан, дал ушул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан өкүлдөнгөн мамлекеттик ыйгарым укуктарды ишке ашыруу фактысы мамлекеттин ага таасир этүү укугун негиздейт, аны жергиликтүү өз алдынча башкарууну мүмкүн мамлекеттеги негизги институт катары баалоого болот [Авакьян, С.А.

Муниципальное право России [Текст]: учебник / отв. ред. С. А. Авакьян. – Москва : Проспект, 2019. 241 с. 278-б.]

Параграфты кароонун жыйынтыгы боюнча, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өз ыйгарым укуктарына, борбордук бюджеттен кошумча каржылоосуз аткарылып жаткан ыйгарым укуктарды өткорүп берүү, айыл өкмөтүнүн башчылары жана мэрлери тарабынан мектеп директорлорун дайындоону макулдашуу боюнча жаңы ыйгарым укуктар менен толуктоо, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан аткарылбаган айрым билим берүү тармагындагы өкүлдөнгөн ыйгарым укуктарды алып салуу сунушталды.

«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишиндеги койгойлор жана аларды чечүү жолдору» деген бап, үч бөлүмдөн туруп, биринчи бөлүмү ***«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү мыйзамдуулук, тартип жана жоопкерчилик»*** деп аталат.

Мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары коомдук бийлик болгондуктан, жеке жана юридикалык жактардын укуктарын, эркиндиктерин жана кызыкчылыктарын ишке ашырууну камсыз кылууга милдеттүү [Данилов Р.Р., *Законность и ответственность в государственном управлении [Текст]: Р.Р. Данилов, Н.В.Славская. // Государство и право в XXI веке. – 2015. – № 1. – С.28-32]*, ошол эле учурда мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин укуктары, эркиндиктери жана мыйзамдуу кызыкчылыктары камсыздалышы керек, бул учурда тең салмактуулукту сактоо үчүн, адилеттүүлүк жана мыйзамдуулук камсыздалышы керек, ошондой эле кызматкерлердин кызматтык ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө эмгек тартибин сактоо жана мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин тартип бузуулары үчүн жоопкерчилик каралышы зарыл.

Автордун пикири боюнча, жергиликтүү бюджеттин аткарылышы үчүн шаардын мэринин жана айыл өкмөтүнүн башчысынын жоопкерчилигин жогорулатууга өбөлгө болгон ченемдерди мыйзамдарда бекемдөө зарылдыгы бар. Жоопкерчилик чарасы катары кызматтан бошотуу менен катар белгилүү бир мөөнөттү аныктоо менен мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды ээлөөгө тыюу салууну караштыруу керек. Бул чара иштеп жаткан кадрлардын натыйжалуулугун жогорулатат жана келечектеги кадрлар үчүн алдын алуу чарасы болуп кызмат кылат.

Кошумча катары, башкаруунун сапатын, ачыктыгын жана муниципалдык органдардын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, автор муниципалдык кызматкерлер жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органынын башчысы үчүн КРИ системасын киргизүүнү сунуштайт.

КРИ – негизги натыйжалуулук көрсөткүчү, сандык өлчөөгө мүмкүн болгон жана компаниянын же кызматкердин ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн эң маанилүү деп эсептелген көрсөткүч [Key performance indicator // *Англо-русский экономический словарь [Электрондук ресурс] // кирүү режими: [economy.ru/academic.ru/35620/key performance indicator](http://economy.ru/academic.ru/35620/key_performance_indicator)*].

Жыйынтыктап айтканда, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жергиликтүү коомчулук алдында жоопкерчилигин жөнгө салуучу нормаларды мыйзамдарда бекитүүнүн өзгөчө маанилүүлүгү жана биринчи кезектеги зарылдыгы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун маңызы менен шартталган, ал элдин өз бийлигин ишке ашыруусунун формасы болуп саналат. Бул көз караштан алганда,

дал ушул эл жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишмердүүлүгүнө баа берүү маселесин кароого укуктуу.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмүндө «Административдик-аймактык реформада жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү көйгөйлөр» талданган.

2021-жылдын 12-октябрындагы Кыргыз Республикасынын Президентинин №435 Жарлыгы менен бекитилген, «Кыргыз Республикасынын 2026-жылга чейин өнүктүрүү боюнча улуттук программасынын» алкагында, Кыргыз Республикасында административдик-аймактык реформаны жүргүзүү процесси башталды, анын максаты «аймактардын социалдык-экономикалык жана жаратылыш-ресурстук потенциалын рационалдуу пайдалануу негизинде айыл аймактарында жана шаарларда социалдык-экономикалык абалды жакшыртуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу, башкарууда структуралык өзгөртүүлөрдү ишке ашыруу, көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын жакшыртуу жана калктын жыргалчылыгын камсыз кылуу» болуп саналат [Кыргыз Республикасынын айыл аймактарынын жана шаарларынын деңгээлинде пилоттук режимде административдик-аймактык реформа жүргүзүү жөнүндө 2023-жылдын 29-декабры ПЖ № 370 Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыгы [Электрондук ресурс]: // кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/5-10532/edition/2262/kg> // (кайрылган датасы: 28.10.2024г.)].

Алгачкы этап Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 28-декабрындагы №414 “Кыргыз Республикасынын Ысык-Көл облусунун Түп районунун айыл аймактарынын деңгээлинде пилоттук режимде административдик-аймактык реформа жөнүндө” Жарлыгына ылайык, Түп райондук мамлекеттик администрациясынын 2023-жылдын 3-февралында “Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 28-декабрындагы № 414 Жарлыгын аткаруу жөнүндө” № 17 буйругу кабыл алынып, Түп районунун 13 айыл аймагы 5 айыл аймак болуп бириктирилди.

Кийинки аткарыла турган иш – чара Кыргыз Республикасынын Президентинин 2023-жылдын 3-апрелинде “Кыргыз Республикасынын Нарын облусундагы айыл аймактарынын деңгээлинде пилоттук режимде административдик-аймактык реформа жүргүзүү жөнүндө” №85 Жарлыгы.

Демек жүргүзүлгөн реформа боюнча Мамлекеттик кызмат жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери боюнча мамлекеттик агенттиктин директору Кудайберген Базарбаевдин айтымында, Муниципалдык кызматкерлердин саны 86% болчу, оптималдаштыруудан кийин 4768 калды, кыскартуу 45,1% түздү. Мурда ар бир айыл өкмөтүндө штаттык бирдиктердин саны 30-40 адамга чейин жетчү, бирок милдеттери так аныкталган эмес. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу мамлекеттик кызмат жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу боюнча Мамлекеттик агенттик бул маселеге абдан кылдат мамиле кылып, ар бир айыл өкмөтү үчүн 12 штаттык бирдикке чейин жана келишимдик негизде ала турган 10 кошумча орунду аныктады. Мындан тышкары, ар бир айыл өкмөтүндө окутуу семинарларын өткөрүп, ким эмне менен алектенерин үйрөттү. Административдик-аймактык реформанын натыйжасында 1 млрд сомго чейин үнөмдөлдү. Ошондой эле ар бир айыл өкмөтүнө 10 млн сомдон бөлүнүп, алар өнүгүүгө жумшалууда [Официальные периодические издание: ЭЛТР Кыргызстан. [Электрондук ресурс] // Бишкек, 22-июль, 2024. кирүү режими:

<https://eltr.kg/ru/v-rezultate-administrativno-territorialnoj-reformy-udalos-sekonomit-do-1-mlrd-somov/> (кайрылган датасы: 22.07.2024)].

Үчүнчү баптын үчүнчү бөлүмүндө «3.3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук статусун жөнгө салуучу мыйзамдарды жакшыртуу» каралган.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу демократиялык коомдун маанилүү институту болуп саналат, ал жарандардын мамлекетти башкарууга катышуу укуктарын ишке ашырууга, жергиликтүү маселелерди чечүүгө жана жер-жерлердеги калктын муктаждыктарын канааттандырууга өбөлгө түзөт. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аймактардын социалдык, экономикалык жана маданий өнүгүүсүн камсыз кылууда негизги ролду ойнойт, ошондуктан алардын укуктук статусун натыйжалуу жөнгө салуу ар бир мамлекет үчүн актуалдуу милдет болуп саналат.

Ошентип, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өзүнө таандык ыйгарым укуктарды колдонууда көз карандысыздыкка ээ болушу зарыл. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен мамлекеттик башкаруу органдарынын милдеттери жана ыйгарым укуктары так ажыратылып, алардын ортосундагы чектер анык белгиленүүсү тийиш. С. А. Авакьяндын белгилүү пикири боюнча, «жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жогорудан тагайындалбайт, алардын түзүлүшү жана ишмердүүлүгү жергиликтүү калк тарабынан аныкталат». Бул принцип жергиликтүү өз алдынча башкаруунун демократиялык негизин күчөтүүгө багытталган.

Эки өзүнчө мыйзамды кабыл алуу зарыл: биринчиси – жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө, экинчиси – жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тууралуу мыйзам бул органдарга гана тиешелүү болушу керек, ошондой эле мамлекеттик администрациялар менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарын так аныктоо жана ажыратуу зарыл. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун негизги принциптерин ишке ашыруу үчүн, анын аткаруу органдарынын жетекчилерин дайындоо боюнча бөлүктө өзгөртүүлөрдү киргизүү талап кылынат.

КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук макамын жана алардын уюштурулушунун негиздерин изилдөө процессинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу (ЖӨБ) органдарынын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жана жергиликтүү деңгээлде чыныгы демократияны камсыз кылуу үчүн өркүндөтүүнү талап кылган бир катар маанилүү аспектилер аныкталды.

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук макамы. Негизги мааниге ээ болгон аспект — бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук макамы. Кыргыз Республикасынын Конституциясында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары мамлекеттик бийлик системасына кирбеген, өз алдынча коомдук бийлик элементи катары бекитилген. Бирок, учурдагы мыйзамдарда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун көз карандысыздык принцибин бузган бир катар элементтер байкалат. Атап айтканда, 2021-жылы кабыл алынган «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз

алдынча башкаруу органдары жөнүндө» мыйзамында мамлекеттик жана муниципалдык органдарга тиешелүү нормалар аралашып кеткен, бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасынын натыйжалуу иштешин татаалдаштырат. Ушул көйгөйдү чечүү үчүн аталган нормаларды так ажыратуу жана эки өз алдынча мыйзамды иштеп чыгуу зарыл: бири — жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө, экинчиси — жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө.

2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу — мамлекеттик башкаруунун негизги элементи. Дүйнөлүк тажрыйба жана изилдөө материалдары корсоткондой, жергиликтүү өз алдынча башкаруу — бул коомдук бийликтин маанилүү звеносу болуп саналат. Ал эл башкаруу принцибин, борбордон ажыратуу (децентрализация) механизмдерин ишке ашыруу жана калктын кызыкчылыктарын коргоо милдеттерин аткарат. Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун онүгүүсү бир катар көйгөйлөргө туш болууда.

-Нормативдик жөнгө салуу маселелери: ЖӨБ органдарынын милдеттери жана укуктарынын мамлекеттик органдар менен так ажыратылбаганы;

- Каржылык көз карандылык: Бюджеттин чектелгендиги жергиликтүү органдардын өз алдынчалыгын камсыз кылууга тоскоолдук кылат;

-Кадрлык тартыштык: Муниципалдык кызматкерлердин квалификациясынын төмөндүгү башкаруу натыйжалуулугун төмөндөтөт;

-Аймактардын тенсиз онүгүүсү: Алыскы аймактар калкка мамлекеттик кызматтарды жеткирүүдө тенсиз шартта калууда.

Изилдөөнүн жүрүшүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруу эки тараптуу табиятка ээ экени аныкталды: ал коомдук бийлик институту жана жарандык коомдун элементи катары өзгөчөлөнөт. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу онүккөн өлкөлөрдүн (Франция, Германия) тажрыйбасы — милдеттердин так ажыратылышы жана укуктук аныктыгы жергиликтүү башкаруу системасынын натыйжалуу иштешин үчүн маанилүү экенин тастыктады.

Жогорудагы көйгөйлөрдү чечүү үчүн укуктук базаны өркүндөтүү, жергиликтүү бюджеттерди бекемдөө жана муниципалдык кызматкерлерди окутуу программаларын күчөтүү зарыл. Ошондой эле региондорду онүктүрүү боюнча тең салмактуу мамлекеттик саясатты жүзөгө ашыруу керек.

3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын көз карандысыздык маселелери. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын көз карандысыздыгына байланыштуу негизги көйгөйлөрдүн бири — аткаруу органдарынын жетекчилерин мамлекеттик бийлик өкүлдөрү дайындашы. Бул көрүнүш жергиликтүү өз алдынча башкаруунун көз карандысыздык принцибин бузат. Эксперттердин корутундуларына ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өз компетенциясынын алкагында чечим кабыл алууда толук көз карандысыз болушу шарт.

Диссертацияда сунушталгандай, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын аткаруу жетекчилери сөзсүз түрдө шайлоо жолу менен тандалып, алардын компетенциялуулугун жана башкаруу сапатын жогорулатуу максатында шайланып келген жетекчилер үчүн милдеттүү окутуу программалары киргизилиши керек. Бул чаралар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын легитимдүүлүгүн жогорулатып, алардын көз карандысыз иш алып баруусунн оболго түзөт.

4. Бийгарым укуктарды жөнгө салуу механизми. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын натыйжалуу иштешинин негизги шарты — мамлекеттик

органдар менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ортосундагы ыйгарым укуктардын так ажыратылышы болуп саналат. Учурдагы мыйзамдар бул функцияны толук кандуу аткара албай жаткандыктан, мамлекеттик органдардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштерине ашыкча кийлигишүүсү жана ЖӨБ органдарынын өз алдынчалык принцибин бузуу учурлары орун алууда.

Бул койгөйдү жоюу үчүн: жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарын комплекстүү түрдө инвентаризациядан өткөрүү, кайталанган милдеттерди жоюу, жергиликтүү башкаруудагы ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун жогорулатуу чараларын ишке ашыруу зарыл.

Ыйгарым укуктарды так аныктоо жергиликтүү өз алдынча башкаруунун көз карандысыз иш алып баруусун камсыздап, мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ортосундагы кызматташтыкты күчөтүүгө өбөлгө түзөт.

5. Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү программалары. 2018–2023-жылдары ишке ашырылган жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү программасы, чоң максаттарды көздөгөнүнө карабастан, учурдагы койгөйлөрдү толук чечүүгө жетише алган жок. Калктын маалымдуулугунун жетишсиздиги, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жабык мүнөзү жана муниципалдык кызматкерлердин квалификациясынын төмөндүгү негизги тоскоолдуктар катары аныкталды. Бул койгөйлөрдү жоюу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү концепциясын иштеп чыгуу талап кылынат. Концепцияда реалдуу максаттар жана аларды ишке ашыруу жолдору көрсөтүлүшү керек. Өнүктүрүү стратегиясы калкты башкаруу процесстерине активдүү тартууну жана коомдук талкууларды кеңейтүүнү, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын маалыматтык ачыктыгын жана коомчулукка жеткиликтүүлүгүн жогорулатууну, ошондой эле муниципалдык кадрлардын квалификациясын жогорулатуу боюнча системалуу окутуу программаларын ишке ашырууну камтышы зарыл. Бул чаралар жергиликтүү өз алдынча башкаруунун натыйжалуулугун арттырып, элдин ишенимин бекемдөөгө өбөлгө түзөт.

6. Эл аралык тажрыйба жана анын колдонулушу. Эл аралык тажрыйбаны, айрыкча жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасы калыптанган Франция жана Германия сыяктуу өлкөлөрдүн үлгүсүн талдоо, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун шайлоочулук негизге жана калк алдындагы жоонкерчиликке таянган так түзүмүнүн маанилүүлүгүн көрсөтүү. Бул системалардын элементтерин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына киргизүү жергиликтүү өз алдынча башкаруунун негиздерин бекемдөөгө, ошондой эле демократиялык башкаруу процессинде жергиликтүү бийлик органдарынын ролун жана маанисин жогорулатууга шарт түзөт.

7. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдары. Ошондой эле жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу мыйзамдарды өркүндөтүү зарыл. Атап айтканда, бул иште сунушталган реформа — саясий партиялардын тизмесиндеги талапкерлердин көзөктүүлүгүн өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн алып салуу демилгеси — депутаттардын шайлоочулар алдындагы жоонкерчилигин күчөтүүгө өбөлгө түзөт. Мындан тышкары, жергиликтүү кеңештин депутаттарын кайра чакырып алуу институтун киргизүү — тергеде депутат өз милдеттерин аткарбаса, шайлоочуларга аны кайтарып алуу укугун берүү

— эл башкаруу принциптерине шайкеш келип, жергиликтүү депутаттардын жоопкерчилигин жана элге отчёттуулугун жогорулатат.

8. Административдик-аймактык реформа жана анын кесепеттери.

Айылдык аймактар деңгээлинде өткөрүлгөн административдик-аймактык реформа жана анын алкагында айылдык округдардын ирилдендирилиши бир катар көйгөйлөрдү алып келди. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жоопкерчилик зоналарынын кеңейиши кызматкерлердин жүктөмүнүн өсүшүнө жана администрация менен жарандардын ортосундагы коммуникациянын татаалдашына алып келди. Муниципалитеттердин чек араларынын өзгөрүшү жана бюджеттердин кайра бөлүштүрүлүшү, айрыкча айылдык аймактарда, калктын нааразылыгын жаратып, социалдык чыңалууга себеп болду. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын оптимизациялоо жумуш орундарын кыскартууга алып келип, кадрдык тартыштык маселесин ого бетер курчутту. Мындан тышкары, муниципалдык кызматтарды эсепке алуу жана башкаруу үчүн бирдиктүү санариптик системанын жоктугу кеңейген аймактарды башкарууну кыйла татаалдаштырды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу мыйзамдарды өзгөртүүнү демилгелөө, атап айтканда, «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» мыйзамынан бөлүп, өз алдынча «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» мыйзамын кабыл алуу. Жаңы мыйзамга жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилерин түз шайлоо нормасын киргизүү, бул алардын легитимдүүлүгүн жана калк алдындагы жоопкерчилигин жогорулатат. Ошондой эле, өкүлчүлүктүү органдардын компетенциясын тактоо менен жергиликтүү кеңештерге социалдык-экономикалык өнүгүү программаларын бекитүү жана алардын аткарылышын көзөмөлдөө укугун бекемдөө. Коңшу аймактардын ортосундагы жалпы көйгөйлөрдү натыйжалуу чечүү үчүн межмуниципалдык кызматташуу механизмин киргизүү. Региондор арасындагы каржылык теңсиздикти кыскартуу үчүн бюджеттик пландаштыруу жана межбюджеттик трансферттер боюнча бирдиктүү стандарттарды орнотуу. Ошондой эле административдик процедураларды жөнөкөйлөтүү боюнча нормаларды иштеп чыгуу, анын ичинде санариптик кызматтарды киргизүү аркылуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин жеткиликтүүлүгүн жана ачыктыгын жогорулатуу.

2. Муниципалдык кызматкерлерди окутуу — жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасынын натыйжалуулугун жогорулатуунун негизги шарты болуп саналат. Заманбап чакырыктар муниципалдык кызматкерлерден укук, бюджетти башкаруу, социалдык өнүгүү жана санариптештирүү боюнча жогорку квалификацияны талап кылат. Ушуга байланыштуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын аткаруу жетекчилерин милдеттүү түрдө окутуу талабын мыйзамдарга киргизүү зарыл. Окутуу программаларына жергиликтүү өз алдынча башкаруунун укуктук аспектилери, муниципалдык башкаруу, бюджеттештирүү, кризиске каршы башкаруу жана санариптештирүү маселелерин камтыган курстарды киргизүү керек. Окутуу мамлекеттик окуу жайларынын базасында жүргүзүлүшү сунушталат.

Муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатын жакшыртуу үчүн жогорку квалификациялуу кадрлар талап кылынат. Ошондуктан, бардык юридикалык

жогорку окуу жайларында муниципалдык укук, мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу боюнча билим берүү программаларын киргизүү зарыл. Бул кадам келечекте муниципалдык башкаруу органдарынын абройун көтөрүүгө, башкарууга жаңы технологияларды киргизүүгө, укуктук каталарды жоюуга, кадрлардын резервин түзүүгө жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына калктын ишенимин арттырууга көмөкчү болот.

Муниципалдык кызматкерлерди окутуунун комплекстүү системасын киргизүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасынын узак мөөнөттүү өнүгүүсүн камсыздап, анын натыйжалуулугун жогорулатат жана калктын ишенимин бекемдейт. Сунуштар мыйзам чыгаруучу, аткаруучу, билим берүү жана илимий деңгээлдерди камтыйт жана Кыргыз Республикасында туруктуу башкаруу моделин калыптандырууга өбөлгө түзөт.

3. Өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктарды мыйзамдык жактан бекемдөө үчүн, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 114-беренесин ишке ашырууга багытталган тиешелүү ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу зарыл. Бул актылар өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктарды жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына толук финансылык камсыздоо менен өткөрүп берүүнү бекитиши керек. Мындан тышкары, «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мамлекеттик ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү тартиби жөнүндө» мыйзамга ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү маселесин жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ассоциациясы менен сөзсүз макулдашуу укук ченемин киргизүү сунушталат. Бул кадам жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктарын коргоого жана алардын бузулушунун алдын алууга шарт түзөт. Ошондой эле өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктардын аткарылышын сөзсүз аудиттен өткөрүү жана анын жыйынтыктары боюнча коомчулукка ачык отчетторду жарыялоо талабы киргизилиши керек.

4. Административдик-аймактык реформа учурунда укуктук жактан такталбаган негиздер байкалды, айрыкча шаардык кеңештердин курамына байланыштуу маселелер орун алды. Мунун ачык мисалы катары жаңы аймактар кошулгандан кийинки Бишкек шаардык кеңешинин депутаттарынын сандык курамынын талаш-тартыштуу абалы көрсөтүлөт. Ушуга байланыштуу, «Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын макамы жөнүндө» мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат. Анда кошулган айылдык кеңештердин депутаттарынын ыйгарым укуктарынын автоматтык түрдө токтотулушу каралышы керек.

5. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү мыйзамдуулукту жана алардын жоопкерчилигин көзөмөлдөө системасын өркүндөтүү үчүн прокуратуранын ролун күчөтүү зарыл. Прокуратурага жергиликтүү кеңештердин жыйналыштарына кеңеш берүүчү добуш укугу менен катышуу укугун берүү сунушталат. Ошондой эле, тиешелүү мыйзамдарга жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын прокурордук чара көрүү актыларын эң кыска мөөнөттө кароого милдеттендирген ченемди киргизүү керек. Мындан тышкары, «Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө» мыйзамга муниципалдык кызматкерлердин кирешелерин декларациялоо жана коррупцияга каршы чектөөлөр тууралуу ченемдерди кошуу сунушталат. Бул кадам жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы коррупцияга каршы стандарттарды ишке ашырууга өбөлгө түзөт.

6. Жергиликтүү бюджеттердин каржы булактарын кеңейтүү аркылуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржылык децентрализациясын жана өз алдынчалыгын камсыздоо үчүн Бюджеттик кодекске өзгөртүүлөрдү киргизүү талап кылынат. Бул өзгөртүүлөр жергиликтүү деңгээлде кала турган салыктардын үлүшүн көбөйтүүнү карашы керек. Ошондой эле, жергиликтүү максаттуу жыйымдарды милдеттүү түрдө киргизүү сунушталат. Мындан тышкары, муниципалдык өнүгүү фонддорун түзүү тартибин жонгө салуучу ченемдик документти иштеп чыгуу жана мамлекеттик программаларды муниципалдык фонддор аркылуу кошумча каржылоо механизмин түзүү зарыл. Ушундайча, жүргүзүлгөн изилдөө Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук макамындагы көйгөйлөрдү системалуу түрдө ачып көрсөттү, административдик-аймактык реформанын кесепеттерин ар тараптуу талдоого алды жана аларды жоюуга багытталган илимий негизделген чечимдерди сунуштады. Иштелип чыккан сунуштар теориялык жана практикалык мааниге ээ болуп, өлкөдөгү жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасын өркүндөтүүгө жана муниципалдык башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Кыдыралиев, Ж.Б. Сравнительно-правовой анализ изменений, внесенных принятием новой Конституции Кыргызской Республики в раздел о местном самоуправлении [Текст]: / Ж.Б. Кыдыралиев / Известия НАН КР, 2021, №6

2. Кыдыралиев, Ж.Б. Закрепление принципов организации и деятельности органов местного самоуправления в конституции кыргызской республики [Текст]: Ж.Б.Кыдыралиев / Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice / Т. 8. №7. 2022г. Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49188326>

3. Кыдыралиев, Ж.Б. Становление и развитие конституционно-правового статуса местного самоуправления в кыргызской республике [Текст]: / Ж.Б. Кыдыралиев / Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice / Т. 9. №8. 2023. Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=54306306>

4. Кыдыралиев, Ж.Б. Система полномочий органов местного самоуправления Кыргызской Республики в социально-экономической сфере [Текст]: Ж.Б. Кыдыралиев, И.К. Кубатов / Международный журнал гуманитарных и естественных наук № 8-1 (95), август 2024 г. Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=69199769>

5. Кыдыралиев, Ж.Б. Роль органов местного самоуправления в контексте административно-территориальной реформы Кыргызской Республики на уровне айылных аймаков [Текст]: Ж.Б. Кыдыралиев, У.О. Аманалиев / Международный журнал гуманитарных и естественных наук № 9-2 (96), сентябрь 2024 г. Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=73164763>

6. Кыдыралиев Ж.Б. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жер мамилелери жаатындагы ыйгарым укуктарын ченемдик жөнгө салуу маселеси жөнүндө [Текст]: Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2024. – №6. – - 66. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=82460308>

7. Кыдыралиев Ж.Б., Законность, дисциплина и ответственность в деятельности органов местного самоуправления кыргызской республики [Текст]: Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2024. – №6. – -66. – Көрүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=82460309>

8. Кыдыралиев Ж.Б., Кыргыз Республикасындагы аймактарды өнүктүрүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ролу [Текст] / Ж.Б. Кыдыралиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2025. – No3. – С. – Көрүү режим: <https://elibrary.ru/item.asp?id=82784969>

Кыдыралмев Жаныбек Болотович «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык укуктук статусу жана уюштуруучулук негиздери» темасындагы 12.00.02 – конституциялык укук, муниципалдык укук адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: жергиликтүү өз алдынча башкаруу, ЖӨБ органдары, муниципалдык кызмат, жоопкерчилик, ыйгарым укуктар.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык укуктук статусу жана ишмердүүлүк негиздерине байланыштуу коомдук мамилелер саналат.

Диссертациялык иштин предметин Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык укуктук статусун жөнгө салган ченемдик укуктук актылар түзөт.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук статусун комплекстүү талдоо жана алардын укуктук жөнгө салуусун жана уюштуруучулук негиздерин өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн усулдук негиздери. Диссертациялык изилдөөдө автор Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык укуктук статусу жана уюштуруучулук негиздерин изилдөөдө жалпы илимий, жеке илимий жана атайын илимий усулдар пайдаланылган. Диссертацияда жалпы илимий усулдардын ичинен диалектикалык таануу усулу көбүрөөк колдонулган. Ал эми жеке илимий усулдардан тарыхый, ченем чыгаруучу усулдары пайдаланылган. Изилдөө ишинин жүрүшүндө атайын илимий усулдардын ичинен салыштырмалуу-укуктук усулду көбүрөөк колдонулган.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы Диссертациянын жаңылыгы административдик-аймактык реформа шарттарында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук статусун комплекстүү изилдөөдө жана мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгууда жатат.

Алынган жыйынтыктарды пайдалануу боюнча сунуштамалар. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын конституциялык-укуктук негиздерин изилдөөнүн натыйжасында иштелип чыккан теориялык жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштамалар ата мекендик конституциялык жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу мыйзамдарды өркүндөтүүдө, тиешелүү мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинде колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: Диссертацияда камтылган жоболор жогорку окуу жайларында конституциялык укук, административдик укук, муниципалдык укук дисциплиналарды окутууда, ошондой эле башкаруу ишмердүүлүгүнүн укуктук негиздерин, муниципалдык укуктун актуалдуу көйгөйлөрү сыяктуу курстарда, ошондой эле аталган дисциплиналар боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын даярдоодо колдонулмачы.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кыдыралиева Жаныбека Болотовича на тему «Конституционно-правовой статус органов местного самоуправления и их организационные основы» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право, муниципальное право.

Ключевые слова: местное самоуправление, органы МСУ, муниципальная служба, ответственность, полномочия.

Объектом диссертационного исследования являются общественные отношения, связанные с конституционно-правовым статусом и основами деятельности органов местного самоуправления Кыргызской Республики.

Предметом диссертационной работы выступают нормативные правовые акты, регулирующие конституционно-правовой статус органов местного самоуправления Кыргызской Республики.

Целью диссертационного исследования является комплексный анализ конституционно-правового статуса органов местного самоуправления Кыргызской Республики, а также разработка предложений по совершенствованию их правового регулирования и организационных основ.

Методологические основы исследования. В диссертационном исследовании автор использовал общенаучные, частнонаучные и специальные научные методы при изучении конституционно-правового статуса и организационных основ органов местного самоуправления. Среди общенаучных методов преимущественно применялся диалектический метод познания. Из частнонаучных методов были использованы исторический и нормотворческий методы. В процессе исследования из специальных научных методов преимущественно применялся сравнительно-правовой метод.

Научная новизна исследования Новизна диссертации заключается в комплексном исследовании правового статуса органов местного самоуправления в условиях административно-территориальной реформы, а также в разработке предложений по совершенствованию законодательства.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Теоретические положения, выводы и практические рекомендации, разработанные в результате исследования конституционно-правовых основ органов местного самоуправления Кыргызской Республики, могут быть использованы при совершенствовании отечественного законодательства в области конституционного и муниципального права, а также в деятельности соответствующих органов государственной власти и местного самоуправления.

Область применения: Положения, изложенные в диссертации, могут быть использованы при преподавании дисциплин «Конституционное право», «Административное право», «Муниципальное право» в высших учебных заведениях, а также при изучении правовых основ управления, актуальных проблем муниципального права, при подготовке учебных пособий и учебников по указанным дисциплинам.

SUMMARY

of the dissertation by Kydyraliev Janybek Bolotovich on the topic «The Constitutional and Legal Status of Local Self-Government Bodies and Their Organizational Foundations», submitted for the degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.02 – Constitutional Law, Municipal Law.

Keywords: local self-government, local self-government bodies, municipal service, responsibility, powers.

The object of the dissertation research is the public relations related to the constitutional and legal status and the principles of operation of local self-government bodies in the Kyrgyz Republic.

The subject of the dissertation research consists of normative legal acts regulating the constitutional and legal status of local self-government bodies in the Kyrgyz Republic.

The purpose of the dissertation research is to conduct a comprehensive analysis of the constitutional and legal status of local self-government bodies in the Kyrgyz Republic, as well as to develop proposals for improving their legal regulation and organizational foundations.

Methodological basis of the research. In the dissertation research, the author applied general scientific, special scientific, and specific research methods to study the constitutional and legal status and organizational principles of local self-government bodies. Among the general scientific methods, the dialectical method of cognition was predominantly used. Among the specific scientific methods, the historical and norm-setting methods were applied. During the research process, the comparative-legal method was primarily used among the specialized legal methods.

Scientific novelty of the research. The novelty of the dissertation lies in the comprehensive study of the legal status of local self-government bodies under the conditions of administrative-territorial reform, as well as in the development of proposals for improving legislation.

In the course of the dissertation research, normative legal acts regulating the activities of local self-government bodies were analyzed, the causes of problems arising in the formation of the rule of law, civil society, and the functioning of democracy were identified, and the significance and role of constitutional principles in regulating these public relations were determined.

Moreover, the scientific novelty of the research is reflected in the fact that all the provisions submitted for defense, as well as the findings and conclusions derived from the study, are entirely original.

Recommendations for the application of the obtained results. The theoretical provisions, conclusions, and practical recommendations developed as a result of the study of the constitutional and legal foundations of local self-government bodies in the Kyrgyz Republic can be used to improve national legislation in the field of constitutional and municipal law, as well as in the activities of relevant state authorities and local self-government bodies.

Scope of application. The provisions outlined in the dissertation can be used in higher education institutions for teaching such disciplines as "Constitutional Law," "Administrative Law," and "Municipal Law," as well as for studying the legal foundations of governance, current issues of municipal law, and for preparing textbooks and teaching materials in these disciplines.

Басууга кол коюлду 04.10.2025
«Блиц» басмаканасында басып чыгарылган
720011, Бишкек ш. Б. Баатыр көч.65 Тиражы 50

